

tació a partir dels mapes topogràfics i de les fotografies aèries es complementa, d'una banda, amb l'estudi de l'impacte d'aquesta realització sobre la dinàmica natural del paisatge i, d'altra banda, amb l'anàlisi de les relacions entre sistema de limitació, vies de comunicació i ocupació del sòl. La presentació del marc d'ordenació de l'espai i de la forma d'ocupació del territori permeten a l'autora d'abordar el context històric de realització d'aquest sistema, el qual materialitza la *prise en main* d'aquest sector per Roma. El conjunt de la documentació, la correlació de les dades i els diferents nivells de l'anàlisi faciliten la interpretació i l'estudi del funcionament del territori del Biterrois en una etapa precisa de la dominació romana, l'època que va de la conquesta fins a la fundació de la colònia romana de Béziers.

Les condicions que van marcar l'apropiació romana del territori (*ager publicus*) reflecteixen una política territorial d'intervenció a gran escala, que hauria contribuït a precisar les diferents formes d'accés a la terra —representades per una pluralitat d'estatuts ben definits per les fonts gramàtiques—, en relació estreta amb l'estatut dels seus ocupants. La nova construcció del paisatge, testimoni d'aquesta diversitat de situacions, explica els mecanismes utilitzats per Roma per tal d'intervenir i ocupar aquest territori provincial. El cadastre hauria funcionat com un instrument que permetia integrar, però també transformar, les situacions anteriors, d'aquí que l'autora

proposi un període de realització relativament llarg: de finals del segle II o principis del segle I aC fins a l'època de Pompeu. Aquest procés d'intervenció progressiva va afavorir la instal·lació d'italians, però també va suscitar moviments de protesta per part dels indígenes arrel de les confiscacions de terres; l'obra de Ciceró, *Pro Fonteio*, és en aquest sentit molt explícita.

L'equilibri, fràgil en un primer moment, es va consolidar gràcies a les accions continuades de Roma, que haurien permès la romanització paulatina d'aquest sector de la Narbonense i l'afiançament de la dominació romana. La nova sistematització del territori, paral·lela a una millora de la infraestructura viària, assegurava la penetració romana i el control sobre els recursos locals. L'apropiació de les terres, el control sobre les poblacions i els seus recursos representen el prelude de la plena afirmació del poder de Roma mitjançant la creació d'una colònia romana a Béziers.

L'estudi del territori, amb les diferents escales d'anàlisi espacial, amb la pluralitat i diversitat dels documents explotats i amb l'aproximació diacrònica, mostra, en el cas específic de Béziers i del Biterrois (marc territorial d'estudi adaptat a la realitat antiga de la ciutat, la *civitas*), la important contribució que aquest tipus de treball aporta a la història econòmica i social de l'antiguitat.

Rosa Plana Mallart
Universit  de Pau (França)

BERMEJO BARRERA, J.C.; GONZÁLEZ GARCÍA, F.J.; REBORDA MORILLO, S. 1996.
Los orígenes de la mitología griega.
Madrid.

Tenim al davant una obra complexa, molt més del que el seu títol indica, i això que en si ja promet molt. És estructurada en nou capítols i cadascun d'aquests signat per l'autor o autors. No podem dir que hi hagi una estreta continuïtat entre un capítol i un

altre, però tampoc que no n'hi hagi gens. La bibliografia a què es fa referència dins d'aquesta obra és immensa; és una llàstima que a les pàgines finals no la trobem arreplegada. De fet, hi ha un índex analític que comprèn tant els noms de les divini-

tats, com dels autors antics, com dels autors moderns.

El capítol inicial, «I. Religión Micénica y religión griega: problemas metodológicos», és una síntesi magistral de les explicacions que han donat sobre el tema les grans autoritats (Nilsson, Dieterich, Bachofen, Frazer i molts altres) i acaba amb una enumeració del que és segur i està testimoniada que es feia a l'època micènica.

Zeus, el pare dels déus i dels homes, el sobirà omnipotent, és en realitat un rei que constantment ha de vetllar per la supervivència de la seva hegemonia i ha de fer nombrosos malabarismes per mantenir una estabilitat. Aquesta és la idea bàsica del capítol segon, «II. Zeus, sus mujeres y el reino de los cielos». En efecte, les dones seran qui l'ajudaran a mantenir el poder. I per aquest afany de no perdre la supremacia es casa amb Metis, Temis, Eurínome i Mnemòsine. És curiós com les dones li traspassen el seu poder mitjançant la unió amb Zeus: Metis li proporciona «metis», Temis justícia, etc., i les filles que tindrà Zeus d'aquestes unions sempre estaran a disposició del seu pare i, en la majoria de casos, conservaran la virginitat (per no abandonar la casa paterna i estar en tot moment disponibles). La debilitat de Zeus es fa palesa i veiem com les dones el poden ajudar.

Se'ns deixa per a un capítol a part la deessa Hera: és el capítol tercer, «¿Zeus, Hera y el matrimonio sagrado?». L'esposa per excel·lència de Zeus és Hera i, de fet, aquesta divinitat va sempre associada al matrimoni i al seu paper d'esposa. No és que Hera sigui un exponent molt clar de la fertilitat. És el seu matrimoni un «hierós gámos»? Aquesta concepció és generalitzada a partir de Teòcrit, però en un principi aquesta unió és una més de les que Zeus realitza amb diferents deesses. Si miram el que diu Homer, a *Illiada* XIV 295-351, no se'ns descriu cap ritual especial de boda, sinó que les relacions de les dues divinitats estan marcades per l'atracció sexual.

En el capítol quart, «IV. Deméter: alimentación, ley y matrimonio en la religión

griega arcaica», trobam la continuïtat amb els anteriors a través de la unió de Deméter amb Zeus, però a la vegada el capítol pren altres camins quan desenvolupa —com promet al títol— els tres conceptes clau lligats a Deméter: aliment, llei i matrimoni. L'aliment el proporcionarà als homes en ensenyar-los els misteris del blat, però al mateix temps els mostrarà com cuinar-lo i les lleis i la justícia; d'aquí el seu epítet «Thesmophoros». Les seves unions (Zeus, Jasió, Posidó) tenen un caràcter endogàmic, així com la de la seva filla.

S'ha de destacar al llarg de tot el llibre la importància de les plantes, no només en un capítol camperol com el de Deméter, sinó també *passim*. I és que si fixam l'atenció en cada detall, com ara quines flors collia Persèfone quan fou raptada, o les plantes de la prada on Zeus i Hera s'estaven, coberts amb un núvol, res no és casual.

Qualcom semblant passa amb les Muses i els noms d'insectes i ocells. El capítol cinquè, «V. Musas contra Piérides; insectos contra pájaros», comença amb aquesta afirmació: «El coro de las Musas necesita afirmarse periódicamente a través de un enfrentamiento agonal con otros coros o con cantores aislados, para así poder subsistir» (p. 115). Com a filles de Zeus, les Muses entonen un cant que alaba el seu poder, per poder subsistir tant elles com el seu pare. Les Prièrides eren filles de Pieros i Mnemòsine que, després de competir amb les Muses, foren convertides en ocells. La identificació de les Muses amb insectes la trobam explicada a la pàgina 119: «La Musa como animal, al igual que la Musa como ser divino, posee una capacidad catártica, facilita el olvido del dolor, especialmente de tipo erótico, y facilita también el sueño, y como la abeja, la cigarra y el saltamontes, es además un animal mántico». Aquesta dicotomia que desemboca en rivalitat entre Muses i Pièrides (al capítol trobam els seus noms i s'expliquen les característiques de cada ocell) és com un peix que es mossega la cua: aquests ocells (= Pièrides) s'alimenten d'insectes (= Muses), però són ocells de baixa altura condemnats

a patir els atacs dels grans rapinyaires, aus associades als Olímpics, aliats de les Muses.

El capítol sisè, «VI. El héroe griego: mito; culto y literatura», comença per esmentar diferents tipologies del model d'heroi, però al costat d'això s'hi col·loquen contradiccions dels mateixos autors i algunes observacions interessants. Destaca la importància de la tomba de l'heroi, la seva relació amb la mort i l'endevinació. Hi ha moltíssima informació compactada, gairebé impossible de resumir.

«VII. Mito e ideología: supremacía masculina y sometimiento femenino en el mundo griego antiguo» és el títol del capítol setè. En aquest hi trobam un aplec d'observacions referides a la dona, com ara la discriminació que pateix, la seva dedicació a les tasques domèstiques mentre l'home es dedica a la guerra o a la política, la societat sempre (fins on sabem) patriarcal, la dona considerada com un mal per a l'home (cf. La Pandora d'Hesfode), les diferències entre la fidelitat conjugal d'un home o d'una dona. Tot això en el primer apartat d'aquest capítol «I. Hombre y mujer: roles sexuales y sociales en la ideología griega antigua». Podríem dir que si reduïm la dualitat home-dona a una oposició polar, la dona en seria el terme marcat.

Al segon apartat, «II. Nacer de hombre y nacer de mujer: los alumbramientos de Zeus y Hera en solitario», observam la diferència entre les criatures que han tingut solitàriament totes dues divinitats. Atena representa la filla perfecta, mai allunyada del seu pare... mentre que Hefest és una criatura mal formada. Aquesta malformació té la seva explicació; segons Lévi-Strauss «Hay un tema que aparece frecuentemente en la mitología: el de la torpeza o imposibilidad de caminar que presentan los hijos de la Tierra en el momento de nacer» (p. 179). Les dificultats dels Gegants, éssers anguípedes —fills de Gea— que trobam explicades a l'apartat tercer («III. La victoria del padre: Zeus y sus enfrentamientos con los hijos de la tierra») evidencien també que la locomoció defec-

tuosa es relaciona amb un excessiu apropament entre mare i fill. Evidentment, el fill d'Hefest —Erictoni— també serà anguípede (cf. l'apartat sisè d'aquest mateix capítol, «VI. La superioridad masculina en el mito político: la historia mítica ateniense de Cécrope a Erictonio»).

Seguint una història de Llucià podem adonar-nos de la realitat social que descriu, tot i que sembli purament fantàstica. Això si llegim el quart apartat, «IV. Los habitantes de la luna: reflexión filosófica, homosexualidad y superioridad masculina dentro de la ideología griega». L'apartat cinquè, «V. Atenea y Hefesto: saber de hombres y saber de mujeres», mostra un Hefest com a fabricant de «daídala» amb una intel·ligència aplicada al seu ofici. Atena, tot i posseir «métis», representa el saber femení sotmès al poder de l'home.

Per últim, l'apartat setè, «VII. La plasmación social de la ideología griega de la superioridad masculina: el papel de la mujer en la familia y en el matrimonio», tanca aquest capítol amb observacions com aquestes: «El cuerpo femenino, como objeto de atracción y deseo y centro de actividad sexual, era un elemento que sólo debía entrar a formar parte de la mujer una vez que ésta se había casado» (p. 212) i «[...] el incesto, modo de relación sexual que, en el pensamiento griego, sólo es lícito y se les permite a los dioses y que, como tal, es uno de los rasgos que los diferencian de los simples mortales» (p. 213).

El penúltim i extens capítol vuitè, «VIII. Mito y epopeya: la historia mítica de Aquiles y la *Iliada*», abasta des d'abans de néixer l'heroi (passant per un apartat d'introducció («I. Mito y literatura»): el perill que Tetis suposa per a Zeus —d'aquí la identificació d'aquesta divinitat amb la sèpia (cf. p. 236 «Tetis es, por tanto, la sepia o es como la sepia. Se trata de una divinidad ambigua que se mueve ondulantemente y en varias direcciones a la vez, como hace la propia sepia a consecuencia del movimiento de sus tentáculos, o el cangrejo en su ir marcha atrás mirando hacia adelante»)—, la boda de

Tetis, perfectament calculada per evitar l'amenaça: és una boda condemnada al fracàs, perquè les unions entre mortals i immortals sempre són anormals i insòlites (l'excepció és la de Cadmos i Harmonia); precisament el rebuig de Tetis a aquesta unió és el que la impulsa a fer immortal el seu fill. L'heroi passa per una iniciació al costat de Quiró, iniciació que es veu completa quan, vestit de dona i preparat per al matrimoni (car té el seu fill Neoptòlem), abandona la cort de Licotorses i és admès a l'exèrcit. Ja és adult. Aleshores es produeixen els ultratges per part d'Agamèmon que coneixem tan bé. El punt culminant és l'encontre amb Hèctor. Tots dos representen el destí tràgic del guerrer: la mort. Quan Aquil·les mor s'ha acabat de desenvolupar el pla de Zeus. És ben segur que mort no representarà cap perill per a Zeus. Aquil·les, emperò, tanmateix no era un cabdill de cap a peus i per això a l'apartat setè d'aquest capítol («VII. A modo de conclusió: Aquiles o la soberania impossible») trobam: «Si Aquiles representa, a lo largo de la *Iliada*, al guerrero asocial de origen indoeuropeo y si su personaje se opone

a todos aquellos héroes que simbolizan la soberanía dentro del poema, o de la tradición homérica, es para destacar su imposibilidad para gobernar, para ser soberano».

Ja per acabar, el capítol novè: «IX. Odiseo: el héroe peculiar». La majoria d'episodis d'Odiseu estan relacionats amb la guerra de Troia, ja sigui durant el viatge d'anada, en el transcurs de la guerra, o de tornada. L'Odiseu de la *Iliada* no és ben bé el mateix que el de l'*Odisea*, al darrere d'aquesta afirmació podem trobar tots els matisos que vulguem al capítol i, com a colofó, hi ha una minuciosa anàlisi del retorn a casa d'Odiseu i la prova de l'arc. Fins i tot uns il·lustracions a la p. 396 de diferents hipòtesis de com eren les atxes que havia de travessar amb una fletxa.

Per la petita mostra que n'hem ofert, el llibre és molt complet. Hi manca una llista de tota la bibliografia i també la correcció d'una dotzena d'errades tipogràfiques (p. 157 *retroatre*; p. 238 *ofecido*, etc.). A part d'això, tota la resta són lloances.

Antònia Soler i Nicolau

MAYER, Marc; MIRÓ, Mònica (eds.). 1996.

Cornucopia 3. Homenatge a F. Giunta «Committenza e committenti tra antichità e alto medioevo».

Actes del XVI Workshop organitzat per la Scuola Superiore di Archeologia e Civiltà Medievali (Erice, 1 a 8 de març de 1994).

PPU—Littera—Departament Filologia Llatina UB. 241 p.

ISBN 84-477-0600-1.

El març de 1994, per primera vegada, el col·loqui de la Scuola Superiore di Archeologia e Civiltà Medievali se celebrava sense la presència del que va ser l'iniciador d'aquests cursos, Francesco Giunta, mort dos mesos abans. En la seva Sicília natal, historiadors de l'art, historiadors i filòlegs van presentar diversos treballs sobre l'evergetisme a l'antiguitat i a l'alta edat mitjana. Els articles resultants de les intervencions dels participants es recullen en aquestes actes publicades oportunament pel Departament

de Filologia Llatina de la Universitat de Barcelona, de la qual Giunta era doctor *honoris causa*.

Els articles, que segueixen l'ordre alfabètic dels autors, van precedits del «Pòrtico» de Marc Mayer en record de l'homenatjat i d'un resum de la seva activitat professional signat per Salvatore Fodale.

En el primer dels articles, «Alfonso II. Su personalidad y su teoría del Estado reflejadas en el arte», Isidro G. Bango Torviso parteix d'un fragment de la *Crónica de*